

UOT 34:347

Səkinə MEHDİYEVA

AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun doktorantı

Email: sakina.mehdiyeva@mail.ru

ÖVLADLIĞAGÖTÜRMƏNİN GENEZİSİ VƏ İNKİŞAF TARİXİ

MÜLKİ HÜQUQ

Açar sözlər: övladlığa götürmə, tarixi yanaşma metodu, genezis, övladlığa götürən, övladlığa götürülən, qədim dövrdə övladlığa götürmə, orta əsrlərdə övladlığa götürmə, yeni dövrdə övladlığa götürmə

Key words: adoption, historical approach method, genesis, adopter, adopted, adoption in the ancient world, adoption in the Middle Ages, adoption in modern times.

Ключевые слова: усыновление, метод исторического подхода, генезис, усыновитель, усыновленный, усыновление в древнем мире, усыновление в средние века, усыновление в новейшее время.

Övladlığa götürmə institutu hələ patriarxal ailənin mövcud olduğu qədim dövrlərdən məlumdur. Belə ailənin tərkibinə eyni dərəcədə həm uşaqlar, həm kölələr, həm də başqa ailələrdən ailəyə qəbul edilənlər daxil idi. Lakin əvvəllər övladlığa götürmə icmanın sayını və möhkəmliyini qoruyub saxlamaq tələbatı ilə bağlı idisə, zaman keçdikcə övladlığa götürmənin başqa məqsədi ön plana çıxmağa başladı – sonsuz ər-arvadın ruhunu yad edəcək varisə malik olmaq. Bu qədim dövrün özünəməxsus təsiri idi, çünki xristianlıq dövründə mərhumun ruhuna qayğı göstərilməsini kilsəyə həvalə etmək mümkün idi, büt-pərəstlik dövründə isə bu müstəsna olaraq yalnız onun uşaqlarının vəzifəsi idi. Bununla yanaşı, övladlığa götürmə zamanı yalnız övladlığa götürənin deyil, həm də övladlığa götürülənlərin maraqları nəzərə alınır [14, s. 105]. Bu zaman öz ailəsini itirənlərə daha çox üstünlüklər tanınırdı.

Övladlığa götürmə haqqında qanunvericilik əsasən XIX əsrin əvvəllərindən etibarən inkişaf

etməyə başlamışdır.

Tarixdən məlumdur ki, XIX əsrdən başlayaraq, Azərbaycanın tarixi taleyi Rusiya ilə bağlı olub. Azərbaycanın Rusiyanın tərkibinə daxil edilməsi onun tarixində yeni bir mərhələ kimi, ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatına böyük təsir göstərmişdir. Bu təsir hüquq sistemindən də yan keçməmişdir. Belə ki, Azərbaycan ərazisi Çar Rusiyası tərəfindən işğal olunduqdan sonra burada hüquq institutları rus hüquq sisteminin güclü təsiri altında formalaşmağa və inkişaf etməyə başlamışdır. Təsadüfi deyildir ki, dövlət və hüquq tarixi üzrə mütəxəssislər Azərbaycanda hüququn formalaşmasında iki tarixi mərhələni fərqləndirirlər: birincisi, Rusiyanın tərkibinə daxil olanadək Azərbaycanın hüquq sistemi, ikincisi isə Rusiya tərkibinə daxil olandan sonra Azərbaycanın hüquq sistemi [9, s. 27].

Çar Rusiyasında 1803-cü ildə övladı olmayan zadəganların öz yaxın qohumlarının qanuni uşaqlarını övladlığa götürməsinə icazə verən fərman verilir.

1839-cu ildə atılmış və qohumlarını xatırlamaayan şəxsləri övladlığa götürmək hüququ Çar Rusiyası ərazisində yaşayan əcnəbilərə də şamil olunmağa başladı.

12 mart 1891-ci il tarixdə “Övladlığa götürülmüş və qanuniləşdirilmiş uşaqlar haqqında” Qanun qəbul edilir. Qanuna əsasən övladlığa götürənlər Rusiya imperiyasının bütün vətəndaşları ola bilərdi. Hərbi və ya mülki xidmətlə bağlı məhdudiyətlər şamil olunan şəxslər istisna idi. Övladlığa götürənin qanuni uşağı olmamalı idi. Həmçinin övladlığa götürən olmaq üçün şəxsin 30 yaşı tamam olmalı idi. Övladlığa götürənlə övladlığa götürülən arasında yaş fərqi 18 yaşdan

az ola bilməzdi. Övladlığa götürülənlər qanuni uşaqlara aid bütün hüquqları əldə edir və onların bütün vəzifələrini öz üzərinə götürmüş olurdu.

3 iyun 1902-ci ildə qəbul edilən “Qanunsuz doğulmuş uşaqların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” Qanunla özünün nikahdankənar uşaqlarını övladlığa götürmək istəyənlər üçün qaydalar bir qədər yumşaldılmışdı. Belə ki, övladlığa götürənin yaşı 30 yaşdan az ola bilərdi, 18 illik yaş fərqi olmasa da artıq məcburi deyildi. Lakin bütün hüquqlardan məhrum edilmişlər, dəlillər, ağılsızlar, lal-karlar, lallar, habelə qəyyumluq altında olan şəxslər istisna idi. 14 yaşına çatdığı təqdirdə övladlığa götürülənin də razılığı, övladlığa götürülənin valideynlərinin və ya onun qəyyum və himayəçilərinin razılığı, ər-arvaddan biri övladlığa götürüldükdə digərinin razılığı tələb olunurdu. Şərtlər məcburi xarakter daşıyırdı və istisna hallar nəzərdə tutmurdu [13, s. 105-112].

XIX əsrin sonlarında mövcud olan övladlığa götürmə prosedurası o qədər də sadə deyildi. Mülki mühakimə icraatı nizamnaməsi bunu övladlığa götürənin mənsub olduğu zümrədən asılı olaraq müəyyən edirdi. Zadəganlar üçün bu prosedura xüsusilə mürəkkəb idi və bir neçə mərhələdən ibarət idi: notariusda övladlığa götürmə haqqında aktın tərtib olunması; bu aktın baxılmaq üçün övladlığa götürənin yaşayış yeri üzrə dairə məhkəməsinə göndərilməsi; göstərilən aktın məhkəmə palatası tərəfindən təsdiq edilməsi. Dairə məhkəməsi tərəfindən övladlığa götürmə haqqında vəsatətə baxılan zaman qəyyumluq idarəsi övladlığa götürmənin övladlığa götürülənin zərərinə olmayacağını təsdiq edən sənədə təqdim etməli idi [14, s. 106].

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində övladlığa götürmədən, ilk növbədə, övladlığa götürənin əmlak maraqlarının qorunması üçün istifadə edilirdi.

Oktyabr inqilabından sonra bütün sahələrdə olduğu kimi ailə münasibətlərinin hüquqi tənzihi sahəsində də əsaslı dəyişikliklər baş verdi. 1918-ci ildə övladlığa götürmə ləğv edildi. Bu əsasən muzdlu əməkdən istifadənin və varislik hüququnun qadağan edilməsi ilə əsaslandırılırdı. Digər tərəfdən, SSRİ Xalq Komissarları sovetinin 18 dekabr 1917-ci il tarixli dekreti ilə nikahdan və nikahdankənar doğulan uşaqların hüquqları bərabərləşdirilmişdi. Buna görə də, hesab edilirdi ki, nikahdankənar doğulan uşaqların hüquqlarının nikahdan doğulan uşaqların hüquqları ilə bərabərləşdirilməsi üçün övladlığa götürmə institutun-

dan istifadə edilməsinə lüzum yoxdur. Uşaqlara qayğıni bütövlükdə dövlət öz üzərinə götürürdü. Sovet hakimiyyətinin ilk illərində uşaqların tərbiyə-sində dövlətin rolu həddən ziyadə böyüdüldü.

Övladlığa götürmə hüququ ləğv edilsə də, qanunverici əvvəllər yaranmış övladlığa götürmə münasibətlərini tanıyırdı. İnqilaba qədərki dövrdə qanunvericiliyə uyğun olaraq övladlığa götürülənlər qan qohumlarına bərabər tutulurdu. Ölkədə hər yerdə kimsəsiz uşaqlar artırdı. Bundan başqa, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün çoxlu sayda uşaq müəssisələrinin saxlanması müharibə nəticəsində ağır iqtisadi vəziyyətə düşən ölkədə dövlət xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdı. Ona görə də övladlığa götürmə institutunun bərpası aşkar zərurətə çevrilirdi. Bu məqam nəzərə alınaraq ÜMİK və XKS-nin 1 mart 1926-cı il tarixli “Vətəndaşlıq vəziyyəti, nikah, ailə və qəyyumluq hüququ aktları haqqında qanunlar məcəlləsinə dəyişikliklər edilməsi haqqında” Dekretə övladlığa götürməyə ayrıca fəsil həsr olundu [14, s. 108]. “Nikah, ailə və qəyyumluq haqqında” 1927-ci il Qanunlar Məcəlləsinə görə övladlığa götürmənin hüquqi əsası kimi qəyyumluq və himayədarlıq orqanının qərarı çıxış edirdi. Bu qərar qəbul edildikdən sonra övladlığa götürmə vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının qeydiyyatı orqanlarında qeydə alınır.

O dövrün qanunvericiliyinə görə övladlığa götürmə iki yolla ləğv edilə bilərdi: a) övladlığa götürmə zamanı razılığı alınmamış valideynlərin xahişi ilə qəyyumluq və himayədarlıq orqanları tərəfindən; b) məhkəmə tərəfindən.

Qeyd etmək lazımdır ki, o illərdə kimsəsiz uşaqların yerləşdirilməsi üçün fəal surətdə yollar, formalar axtarırdı. Lakin bu axtarışlar internat müəssisələrinin çərçivəsindən kənara çıxa bilmirdi (uşaq kommunaları, pioner evləri və s.). Lakin 1930-cu illərin ortalarında kimsəsiz uşaqların yerləşdirilməsinin bütün formaları vahid uşaq evləri formatında birləşdirilmişdi.

1945-ci ildə müharibədə valideynlərini itirmiş uşaqlar üçün 650-dən çox uşaq evi yaradılmışdı. Həmin illərdə SSRİ-nin uşaq evlərində 600 mindən çox uşaq var idi. Böyük Vətən müharibəsi illərində sovet hakimiyyətinin ilk illərində ləğv edilmiş qəyyumluq institutu yenidən dirçəldilmişdi.

Əksər müəlliflər övladlığa götürmə institutunun tarixən formalaşması və inkişafının başlanğıc mərhələsi kimi roma dövrünü qeyd edirlər.

Roma imperiyasında əsasən yetkin kişilər və

aristokratların uşaqları övladlığa götürülürdü. İmkanlı uşaqsız ailələr yeniyetmə və yetkin kişiləri övladlığa götürürdülər ki, varisləri olsun. Övladlığa götürənlə övladlığa götürülən arasında yaş fərqi 18 yaşdan az ola bilməzdi. Bir sıra roma imperatorları, məsələn, Adrian və Mark Avreliy övladlığa götürülən olmuşdular.

Qədim Romada övladlığa götürmə xalq məclislərində kifayət qədər təmtəraqa keçirilən proseslərdən biri idi. Xalq məclislərində yalnız kişilər iştirak edə bildiyi üçün övladlığa götürən və övladlığa götürülən qismində də yalnız kişilər çıxış edə bilirdi. Övladlığa götürülən azad olmalı idi, kölələr övladlığa götürülə bilməzdi.

Roma hüququnda övladlığa götürmənin iki forması mövcud idi: birinci halda valideynlik hüququ verilir, ikinci halda isə bu hüquq verilmirdi. Birinci forma (in adoptionem datio) üçün əvvəllər məhdudiyət yox idi. Lakin zaman keçdikcə qanun müəyyən çərçivələr müəyyən etməyə başladı. Belə ki, övladlığa götürən yalnız övladlığa götürülənin yüksələn xətt üzrə qohumlarından biri ola bilirdi. Digər qohumlara və özgə insanlara münasibətdə yalnız natamam övladlığa götürməyə (minus plena) icazə verilirdi. Belə övladlığa götürmə zamanı tam valideynlik səlahiyyəti ötürülmürdü. Övladlığa götürmənin bu forması ictimai hakimiyyətin icazəsini tələb edirdi. Övladlığa götürmənin qeyd edilən forması bu gün artıq öz əhəmiyyətini itirmişdir və digər formalarla (arrogatio) qarışmışdır [3, s. 15]. Roma imperiyasında xristianlığın inkişafı uşaqlara və bilavasitə övladlığa götürmə institutuna münasibətin dəyişməsinə səbəb olmuşdu. Məsələn, 331-ci ildə imperator Konstantin uşaqdan imtina edən atanın onun üzərində bütün atalıq hüquqlarını itirdiyini nəzərdə tutan qərar qəbul edir. IV əsrdə imperatorlar Valentinian, Valent və Qratsian ümumiyyətlə yeni doğulan uşaqların himayəsiz qoyulmasını qadağan edirlər. Nəhayət 529-cu ildə imperator Yustinian belə bir norma müəyyən etdi ki, istənilən tapılan uşaq yalnız azad insan hesab oluna bilər [1, s. 31]. Buna baxmayaraq, həmin dövrdə quldarlıq münasibətləri tədricən öz yerini feodal münasibətlərinə verirdi.

Roma qanunvericiliyinin öyrənilməsi göstərir ki, orada uşaqların ailədə yerləşdirilməsinin başqa formaları da olmuşdur. Məsələn, roma hüququna övladlığa götürmə ilə yanaşı atalıq səlahiyyətlərinin yaranmasının süni üsullarından biri ki-

mi qanuniləşdirmə institutu da məlum olmuşdur. Qanuniləşdirməyə (legitimatio) yalnız liberi naturalesə, yəni nikahdankənar doğulmuş uşaqlara münasibətdə icazə verilirdi. Yalnız doğma uşaq qanuniləşdirmək olardı [6].

Qədim Babilə Hammurapi qanunlarında övladlığa götürmənin iki növü öz əksini tapmışdı: varislik hüququnun ötürülməsi ilə və ötürülməməsi ilə övladlığa götürmə. Bu normanın mahiyyəti övladlığa götürmənin özünün məqsədləri ilə şərtlənirdi: övladlığa götürülüb tərbiyə olunan şəxs məhkəmə qaydasında geri tələb edilə bilməzdi [12, s. 18-22]. Babilə övladlığa götürmə münasibətlərinin inkişafında ailələrin pulsuz işçi qüvvəsinə sahib olmaq istəyi xüsusi yer tuturdu. Kölələrin baha satılırdı və sayları da çox deyildi.

Hammurapi qanunlarında övladlığa götürənin övladlığa götürülən üzərində hüquqlardan məhrum olduğu, habelə onun övladlığa götürüləndən imtina edə biləcəyi halları detallı surətdə təsbit edirdi. Övladlığa götürən aşağıdakı hallarda övladlığa götürüləndən imtina edə bilməzdi:

- əgər, o, uşaqı övladlığa götürüb, böyüdü, ona öz adını vermişdirsə və ya uşaqları ola-ola, onu öz uşaqları sırasına daxil etmişdirsə;
- əgər övladlığa götürənin müəyyən səbəblərə görə öz uşaqları ola bilməzdisə;
- əgər övladlığa götürən sənətkardırsa və övladlığa götürdüüyü uşaqı tərbiyə edib və öz sənətini ona öyrətmişdirsə.

Övladlığa götürülənin valideynlərinə güc tətbiq etməklə həyata keçirilən övladlığa götürmə etibarsız hesab olunurdu.

Övladlığa götürmədən sonra övladlığa götürənin öz uşağı doğulardısı, bu halda, o, övladlığa götürüləndən imtina edə bilirdi. Lakin bu zaman ona daşınar əmlakdan müəyyən pay verməyə borclu idi.

Hammurapi qanunlarında övladlığa götürülənin övladlığa götürəni tərk edə biləcəyi hallar da göstərilirdi. Əgər onu övladlığa götürmüş sənətkar öz sənətini ona öyrətməzdisə və ya övladlığa götürən övladlığa götürüləni bərabər əsaslarla öz uşaqları sırasına daxil etməzdisə övladlığa götürülən şəxs öz valideynlərinin yanına qayda bilirdi [12].

Əlbəttə ki, övladlığa götürmə, ilk növbədə, uşaqların müdafiəsi tədbiridir. Qədim Yunanıstanda da övladlığa götürmə institutu məhz bu aspektdə nəzərdən keçirilirdi. Bundan başqa, bir çox hallarda, övladlığa götürən və ya qəyyum tapılmadığı təqdirdə dövlət polisin şəxsinə uşaqla-

rın tərbiyə olunması vəzifəsini öz üzərinə götürürdü. Qədim dövrün dövlətinin sosial rolu bunda ifadə olunurdu. Bununla belə, övladlığa götürmənin mövcud olması uşaqların atılması imkanını istisna etmirdi. Uşağı qəbul etməyən ata onu kiçik yaşlarında sadəcə olaraq küçəyə atırdı. Əlbəttə, əksər hallarda belə uşaqlar həyatını itirirdi, dövlət isə bu hərəkəti mühakimə etmirdi. Əgər kimsə belə uşağı küçədən qəbul edərdisə onunla həm azad insan, həm də kölə kimi davranmaq hüququna sahib olurdu [9, s. 55-58]. Bu, Qədim Yunanıstanda köləliyin inkişafına təkan verən məqamlardan biri kimi qiymətləndirilir.

Qədim Misirdə uşaqsız qalmaq və buna rəğmən övladlığa uşaq götürməmək eqoizmin təzahürü kimi qiymətləndirilirdi.

Qədim yəhudi qanunlarına görə kimsəsiz uşaqlar öz qohumlarının evində yaşamaq idilər. Yaxın qohumları yetkinlik yaşına çatanaq onlara qayğı göstərməyə borclu idi. Qədim İsraildə uşağın olmaması ailə üçün lənət hesab olunurdu.

Varislik hüququnun əldə edilməsi üçün qan qohumluğunun mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi orta əsrlərdə övladlığa götürmə institutunun inkişafı zəifləmişdi.

Orta əsrlər Avropasında yoxsullara və evsizlərə qayğı göstərilməsi ilə kilsə məşğul olurdu. Bir çox rahib ordenləri tərəfindən valideynlərini itirmiş, habelə atılmış və qanunsuz doğulmuş uşaqlar üçün sığınacaqlar yaradılmışdı. Rahiblərin yanında uşaqlar himayə, qayğı, qida və məcburi dini tərbiyə alırdılar. Qeyd etmək olar ki, belə sığınacaqlar müasir internat müəssisələrinin ilkin nümunələri idi. Böyük yaşda və yeniyetməlik yaşında olan kimsəsiz uşaqlar sənətkarların ailələrinə verilə bilirdi. Burada onlar öz əməklərinin qarşılığında himayə, yemək, paltar əldə edir, habelə peşə öyrənirdilər. Atılmış körpə və kiçik yaşlı uşaqlar üçün müəssisələr, demək olar ki, yox idi [11] və onları müəyyən haqq ödəmək şərtlə ailələrə verirdilər.

Orta əsrlər Yaponiya qanunvericiliyi nəslin davam etdirilməsi üçün uşaqsız ailələrə yaxın qohumların uşaqlarını övladlığa götürmək hüququ verirdi. Övladlığa götürülən uşaq doğma uşaqların bütün hüquqlarına malik olurdu.

Fransada 1792-ci il respublikasına və Napoleon Məcəlləsinə qədər övladlığa götürmə hüquq institutu kimi mövcud olmamışdır. XIX əsrin əvvəllərində Fransa övladlığa götürmə imkanını öz Mülki

Məcəlləsinə daxil etdi. Bundan sonra övladlığa götürmə bütün qərb dünyasında geniş yayılmağa başladı. Niderland bu institutu təsbit edən ilk ölkələrdən biri olsa da, burada övladlığa götürmə hallarının sayı az idi. O dövrün hüquqşünaslarının çoxu hesab edirdi ki, övladlığa götürmə "bizim milli xarakterimizlə bir araya sığmır". Bu səbəbdən övladlığa götürmə Niderlandın 1838-ci il Mülki Məcəlləsinə daxil edilmədi [3, s. 18]. O yalnız 1956-cı il qanunu ilə tənzimlənməyə başladı.

İngiltərə ümumi hüququ 1926-cı ilədək doğma olmayan uşaqların övladlığa götürülməsini tanımamış və bu yolla əmlak bölgüsü zamanı doğma varislərin maraqlarını qorumağa çalışmışdır. Övladlığa götürmə münasibətlərini tənzim edən qanunvericiliyin olmaması övladlığa götürülənlərin bioloji valideynlərin iddia və tələblərindən müdafiə olunmasına imkan vermirdi.

Lakin Britaniya imperiyası XIX-XX əsrlərdə beynəlxalq övladlığa götürmənin inkişafında fəal rol oynamışdır.

Britaniya imperiyasının miqrasiya proqramı çərçivəsində 1800-cü ildən 1967-ci ilə qədər yüz mindən artıq ehtiyacı olan uşaq övladlığa götürülmək üçün Kanadaya, Cənubi Afrikaya, Avstraliyaya və Yeni Zelandiyaya gətirilmişdi [15]. Bununla yanaşı, koloniyalarda yerli qəbilələrin uşaqlarının ağdərili sakinlər tərəfindən övladlığa götürülməsi halları da geniş yayılmışdı.

ABŞ-da övladlığa götürmə institutunun tarixi 1831-ci ildə özəl internat müəssisələrinin yaradılması ilə başlayır. Hüquqi tənzimlənməyə gəldikdə isə ilk "müasir" qanun Massaçusets ştatının "Uşaqların övladlığa götürülməsinin təmin edilməsi haqqında" 1851-ci il Qanunu (An Act to Provide for the Adoption of Children) hesab olunur. Qanunda övladlığa götürmənin məhkəmə qaydası, habelə övladlığa götürənlər üçün şərtlər müəyyən edilmişdi. Qanun uşaqlara sosial xidmət göstərilməsinin və yekun məhkəmə qərarının qəbuluna qədər potensial övladlığa götürənin həyat şəraitinin və mənəvi-əxlaqi durumunun ilkin təftişinin zəruriliyini nəzərdə tuturdu. Həmçinin bu qanun uşaqları doğma valideynləri qarşısında bütün hüquqi öhdəliklərdən azad edirdi. Qanunun başlıca çatışmazlığı ondan ibarət idi ki, o, yalnız bir ştatın ərazisində fəaliyyət göstərirdi. Ona görə də, qeyd etmək olar ki, övladlığa götürmə institutu bütövlükdə tənzimlənmirdi.

1912-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının

Uşaqlar Bürosu yaradıldı və tezliklə ictimaiyyəti övladlığa götürmə məsələləri ilə bağlı məlumatlandırıcı aparıcı instituta çevrildi. Onun vəzifələri sırasına kimsəsiz və valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların övladlığa verilməsi ilə məşğul olan xidmətlər üçün dövlət standartlarının işlənilib hazırlanması, bu sahədə sosial işçilərin, tədqiqatçıların və ictimai təşkilatların səylərinin əlaqələndirilməsi daxil idi. Bu dövrün mühüm nailiyyətlərindən biri kimi 1917-ci ildə Minnesota ştatında Uşaqlar haqqında qanunlar məcəlləsinin qəbul edilməsini qeyd etmək olar. Bu akt sonrakı iyirmi il üçün dövlət qanunvericiliyinin modeli qismində çıxış etdi. Minnesota öz ailəsinə uşaq qəbul edib tərbiyə etmək istəyən övladlığa götürənlərin lazımi mənzil, maddi və digər şəraitinin qiymətləndirilməsinə dair ilkin prosedurların aparılmasını tələb edən ilk ştat idi. Bunun üçün övladlığa götürmə ilə bağlı müraciətlərin öyrənilməsinə görə məsuliyyət daşıyan, hər bir iş üzrə məhkəməyə yazılı rəy təqdim edən, uşaqların altı ay ərzində övladlığa götürənlərin evində müvəqqəti yaşamasını təmin edən xüsusi orqan yaradılmışdı [2, s. 72]. 1921-ci ildə Amerika Uşaqlarına Sosial Xidmət Liqası yaradıldı və 1938-ci ildə bu qurum övladlığa götürmə meyarlarının ilk siyahısını dərc etdi. Həmin meyarlar üç əsas qrupda birləşdirilməklə, uşaqlar, övladlığa götürənlər və dövlət üçün təhlükəsizlik tədbirlərini nəzərdə tuturdu.

İkinci dünya müharibəsində də mövcud olmuş beynəlxalq övladlığa götürmə münasibətlərini xarakterizə edən əsas xüsusiyyətlər kimi aşağıdakılar göstərilir:

- əcnəbilər tərəfindən övladlığa götürülən uşaqların sayının əhəmiyyətli dərəcədə çox olmaması;

- beynəlxalq övladlığa götürmə prosesini tənzim edən dəqiq qanunvericiliyin mövcud olması və ya qanunvericilikdə boşluqların olması. Həmin boşluqların aradan qaldırılması üçün təcrübədə formalaşan normaların təfsirindən istifadə olunurdu. Ona görə də bir çox ölkələrdə övladlığa götürmə lazımi hüquqi rəsmiləşdirmə aparılmadan həyata keçirilirdi;

- həmin dövrdə övladlığa götürmə uşağın maraqlarının təmin edilməsi baxımından deyil, övladlığa götürənin varisə sahib olmaq imkanı kimi nəzərdən keçirilirdi [5, s. 125].

İkinci dünya müharibəsindən sonra müharibə tələfatları nəticəsində dünyada çoxlu sayda uşaq öz valideynlərini itirdi. Ona görə də, bir çox ölkə-

lər kimsəsiz uşaqların ailələrə qəbul edilməsi üçün genişmiqyaslı tədbirlər görməyə başladı.

Beynəlxalq Arxivlər Şurasının məlumatına görə 1946-cı ildən 1953-cü ilə qədər olan dövrdə Amerika vətəndaşları tərəfindən 5814 kimsəsiz uşaq övladlığa götürülmüşdü [6, s. 61]. Həmin uşaqlar Yunanıstan, Almaniya Yaponiya ilə müharibədə iştirak edən xarici dövlətlərin vətəndaşları idi.

Uşaqların əcnəbilər tərəfindən övladlığa götürülməsində yeni mərhələ kimi XX əsrin 60-cı illəri nəzərdən keçirilir. Bu zaman müstəmləkə asılılığından azad olmuş ölkələrdən olan uşaqların övladlığa götürülməsi tendensiyası yarandı. 1970-ci illərdə bioloji və övladlığa götürən valideynlərin bir-birini tanımasını nəzərdə tutan “açıq” övladlığa götürmə daha geniş yayılmağa başladı. Övladlığa uşaq götürmək istəyən daha çox insan bir sıra səbəblərə görə uşağını övladlığa vermək istəyən bioloji analara, belə fəaliyyətlə məşğul olan vəkil xidmətlərinə və övladlığa götürmə üzrə ixtisaslaşan digər peşəkarlara müraciət edirdilər. Məhz 1970-ci illərdə övladlığa götürmə sayı özünün pik həddinə çatmışdı [14, s. 110]. Sonrakı illərdə isə bu göstərici sabit qalmışdı.

1970-ci illərin ortalarında dövlətlərarası övladlığa götürmə ilə bağlı iki termin geniş yayılmışdı: “qəbul edən” və “göndərən” ölkə. Ölkənin bu qruplardan hər hansı birinə aid olması üçün başlıca meyar sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi idi. Yəni sosial-iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr “qəbul edən”, zəif inkişaf səviyyəsinə malik olan ölkələr isə “göndərən” ölkələr kimi çıxış edirdi.

1980-ci illərdə övladlığa uşaq götürülən ölkələr içərisində Koreya, Efiopiya, Hindistan, Tailand və s., 1990-cı illərdə isə kommunist rejimin süqutundan sonra Rusiya, Bolqarıstan, Rumıniya, Ukrayna və s. ölkələrin xüsusi çəkisi artmışdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda dünyada övladlığa götürülən uşaqların sayına görə hakim yeri ABŞ, Kanada, Norveç, İsveç, Finlandiya, Danimarka, Belçika, Almaniya kimi ölkələr tutur.

Son dövrlər bir sıra aparıcı dövlətlər özlərinin övladlığa götürmə qaydasını tənzimləyən qanunlarını yenidən nəzərdən keçirərək, övladlığa götürmə prosedurasını sərtləşdirmiş və övladlığa götürülənlər üçün əlavə təminatlar müəyyən etmişlər. Məsələn, İngiltərə, Fransa, ABŞ, İtaliya kimi ölkələrdə müasir qanunvericilik aktlarına əsasən övladlığa götürmənin ciddi məhkəmə qaydası, övladlığa götürülənin soyadının dəyişdiril-

məsi imkanı, övladlığa götürülən və övladlığa götürənlərə münasibətdə yüksək yaş meyarları nəzərdə tutulmuş, irqi və dini xarakterli məhdudiyyətlər aradan qaldırılmışdır. Beynəlxalq övladlığa götürmə mexanizminin tənzimlənməsi və sadələşdirilməsi üçün çoxtərəfli beynəlxalq konvensiyalar imzalanmışdır [8]. Övladlığa götürmə institutunun təkmilləşdirilməsinin müasir tendensiyası övladlığa götürülənin maraqlarının daha dolğun təminatını nəzərdə tutur.

Beləliklə, bu məqalə çərçivəsində qeyd edilən bütün fikirləri ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar.

1. Övladlığa götürmə ən qədim ailə-hüquq institutlarından biri kimi çıxış edir. Bu institut bəşəriyyətə qədim dövrlərdən etibarən məlum olsa da, onun inkişaf tarixi roma dövrü ilə başlayır.

2. Övladlığa götürmə tarixinin təhlili göstərir

ki, bütün dövrlərdə övladlığa götürmə dövlət ailə münasibətlərinin təsirinin xarakterini və xüsusiyyətlərini əks etdirmişdir.

3. Tarixi təcrübə göstərir ki, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların yerləşdirilməsinin ailə forması bu sahədə institusional formalardan xeyli əvvəl meydana çıxmışdır.

4. Müasir dövrdə övladlığa götürmə institutunun əsas təyinatı kimsəsiz və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların ailə mühitində yerləşdirilməsi və onların maraqlarının maksimum qorunması və təmin edilməsi olduğu halda, qədim dövrlərdə övladlığa götürmə əsasən nəslin davam etməsi, mirasın ailədə qalması və ailədə əlavə işçi qüvvəsinə olan tələbatın təmin olunması məqsədi ilə həyata keçirilirdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Архипов, И.Н. История становление института усыновления (удочерения): от древнего Рима до современной России // *Universum: экономика и юриспруденция*, - 2022. № 1 (88), - с. 30-33.
2. Бессчетнова, О.В. Усыновление детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в США // *Вестник ТГПУ*, - 2009. - вып. 7 (85), - с. 71-75.
3. Буянова, Е.В. Процедура усыновления по законодательству зарубежных стран / Е.В.Буянова. - Оренбург: ООО ИПК Университет, - 2013. - 247 с.
4. Ефимов, В.В. История римского права / В.В.Ефимов. - Санкт-Петербург: Тип. и лит. А.Пожаровой, - 1891. - 267 с.
5. Зеличенко, Ю.Л. История становления законодательства в сфере международного усыновления // *Вестник ТГПУ*, - 2007. - вып. 7 (70), - с. 124-127.
6. Зимина, И.А. Признание и правовые последствия международного усыновления // *Право: теория и практика*, - 2003. № 1-2, - с. 58-64.
7. История государства и права Азербайджанской ССР. - Баку: Азербайджанское государственное издательство, - 1964. - 313 с.
8. История становления и развития института усыновления (удочерения): [Электронный ресурс] / URL: https://studbooks.net/1071020/pravo/istoriya_stanovleniya_razvitiya_instituta_usynovleniya_udochereniya
9. Кондрашина, Е.М. Социально-правовое положение и защита детей, оставшихся без попечения родителей (к истории вопроса) // По материалам научно-практической конференции, - Баранул: - 2013, - с. 55-58.
10. Пашкова, Д.А. Становление законодательства в сфере международного усыновления // *Право: история, теория, практика: сборник материалов III международной очно-заочной научно-практической конференции*, - Москва: - 2018, - 19 ноября, - с. 18-22.
11. Призрение детей-сирот: исторический обзор: [Электронный ресурс] / URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2014/0609/analit05.php>
12. Томсинов, В.А. Всеобщая история государства и права. Древний мир и средние века / В.А.Томсинов. - Москва: Зерцало-М, - 2011. - 640 с.
13. Тютрюмов, И.М. Законы и граждане / И.М.Тютрюмов. - Санкт-Петербург: - 1913. - 1906 с.

14. Ходырева Е.Б. Развитие института усыновления в России и за рубежом // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского. Серия Социальные науки, - 2013. № 4 (32), - с. 105-112.
15. Tobias, H. Adoption history //Adoption The Palgrave dictionary of transnational history. From the mid-19th century to the present day. - Basingstoke: Palgrave Macmillan, - 2009, - p. 11-13.: [Electronic resource] / URL: URL http://www.tobiashubINETTE.se/international_adoption-2.pdf

Сахиба Мехтиева

Генезис и история развития усыновления

В статье исследуется генезис и история развития усыновления. Автор, отмечая важность исторического метода в исследовании института усыновления, с хронологической последовательностью и по историческим временам исследует основные особенности развития усыновления в древнем мире, в средние века, и в новейшее время. Исследователь приходит к мнению что, во всех временах усыновления отражал характер и особенности влияния государства в семейные отношения. Также отмечается что в разных исторических временах предназначение усыновления были разными и служили разным целям.

Sahiba Mehdiyeva

Genesis and history of adoption

The article explores the genesis and history of adoption development. The author, noting the importance of the historical method in the study of the adoption institute, with a chronological sequence and according to historical times, explores the main features of the development of adoption in the ancient world, in the Middle Ages, and in modern times. The researcher comes to the opinion that at all times of adoption reflected the nature and peculiarities of the influence of the state in family relations. It is also noted that in different historical times, the purpose of adoption was different and served different purposes.